

TURKISH
ACADEMIC
RESEARCH
REVIEW

TÜRK
AKADEMİK
ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

Tecvîd Edebiyatında Terkîbî Sıfat Bağlamında Teşdîd ve İdgâm Olgusu

Tashdeed And Idghaam Phenomenon In The Context Of Compound Adjective In
Tajweed Literature

Mustafa Kemal ÖNDER

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Hacı Mehmet Gebizli Eğitim Merkezi Müdürü, Antalya.
e-mail: m-k-onder@hotmail.com
Orcid : 0000-0001-9431-2467

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü-Article Type | Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi-Date Received | 3 Ocak / January 2020

Kabul Tarihi-Date Accepted | 28 Mart / March 2020

Yayın Tarihi-Date Published | 30 Mart / March 2020

Yayın Sezonu | Ocak – Şubat - Mart

Pub Date Season | January – February- March

Atıf/Cite as: Mustafa Kemal Önder, Tecvîd Edebiyatında Terkîbî Sıfat Bağlamında Teşdîd Ve İdgâm Olgusu /Tashdeed And Idghaam Phenomenon In The Context Of Compound Adjective In Tajweed Literature. tarr: Turkish Academic Research Review, 5 (1), 69-90 doi: tarr.669806

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Tecvîd Edebiyatında Terkîbî Sıfat Bağlamında Teşdîd ve İdgâm Olgusu¹

Mustafa Kemal ÖNDER²

Özet

Tecvîd edebiyatında idgâm ve teşdîd birbirlerinin yerine kullanılan iki önemli tecvîd kavramıdır. Bunlar, harflerin telaffuzuna kolaylık ve güzellik katan terkîbî bir ses olgusudur. Bu kavramlar iki harfin tek mahreçten bir hamle ile okunmasına dayalı telaffuz olgularıdır. Zamanla idgâm kavramı teşdîdden daha yaygın duruma gelmiştir. İdgâm, terkîbî sıfatlar içinde yer alıp telaffuzun önemli bir kısmını oluşturur. Bu sıfat, Kur'ân kırâatinde yaygın olarak kullanılan bir telaffuz şeklidir. O, idgâmü'l-kebîr ve idgâmü's-sağîr olmak üzere iki kısma ayrılır. İdgâmü'l-kebîr, terkîbî bağlamda mahreç ve sıfatlar yönünden yakınlık olan harfler arasında hareketli bir harfin kendinden sonraki hareketli harfe idgâm edilmesine denir. İdgâmü's-sağîr ise belli özelliklere sahip, aralarında yakınlık bulunan ilki sakin ikincisi hareketli iki harfin, ilkinin ikincisine idgâmına denir. İdgâmde kırâat imamlarının ekseriyeti idgâm-ı sağîri tercih etmiştir. İdgâm-ı sağîr, idgâmü'l-kebîre oranla daha az bulunur. Bu idgâm şekilleri kendi içlerinde mütemâsil, mütecânis ve mütekârib şeklinde sınıflara ayrılır. Bunlar da kendi içinde muttasıl ve munfasıl, gunneli ve gunnesiz olmak üzere kısımlara ayrılır.

Anahtar Kelimeler: Tecvîd, Kırâat, İdgâm, Teşdîd, Mütemâsil, Mütecânis, Mütekârib.

Tashdeed And Idghaam Phenomenon In The Context Of Compound Adjective In Tajweed Literature

Abstract

İdghaam and tashdeed are two interchangeable concepts in the literature of Tajweed. They are a compound sound phenomenon that adds convenience and beauty to the pronunciation of letters. These concepts are pronunciation phenomena based on the reading of two letters from a single outlet. Over time, the concept of idghaam has become more widespread. İdghaam is an important part of the pronunciation taking part in compound adjectives. İdghaam is a

1 Bu makale "Tecvîd İminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları" adlı Doktora Tezinden (SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2020) üretilmiştir.

2 Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Hacı Mehmet Gebizli Eğitim Merkezi Müdürü, Antalya.

e-mail: m-k-onder@hotmail.com

Orcid : 0000-0001-9431-2467

commonly used form of pronunciation in the Quran. He is divided into two parts, kabeer and şagheer. İdghaam kabeer calls one motor letter to join the next motor letter. İdghaam şagheer is to join one consonant to the next motor letter. In the İdghaam, the majority of the imams of qırâat prefer idgham şagheer. İdghaam şagheer is found less than other idghaam. These forms of idghaam are divided into various classes, mutamaathil, mutajaanis ve mutakaarib. These are divided into parts, muttaşil and munfaşil, with ghunnah and non ghunnah.

Key Words: Tajweed, Qırâat, İdghaam, Tashdeed, İdghaam kabeer, İdghaam şagheer, Muta-maathil, Mutajaanis, Mutakaarib.

GİRİŞ

Sıfat sözlükte, nişan, alamet, bir şeyin hali, durumu, beyaz ve siyah gibi manalardan birinin yerine geçen şeye denir.³ Terim olarak Mekkî b. Ebî Talib (437/1045) bu sıfat ve lakapların tarifi sadedinde Allah Azze ve Celle'nin harflerin tabiatlarında yarattığı özellikler olduğunu ifade etmiştir.⁴ Başka bir tarife göre sıfat, harfin seslendirilmesi esnasında mahreçte ortaya çıkan duruma denir.⁵

Tecvîd ilminde sıfatlar ferdî/zâtî ve terkîbî/ârizî şeklinde iki kısma ayrılır. Zâtî sıfatlar; harflerin sâkin ve harekeli durumunda mutlak olarak ondan ayrılmayan, zâtî için gerekli sıfatlara denir.⁶ Bu sıfatların da on beş, on altı, on yedi, on sekiz, yirmi beş, kırk dört şeklinde farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁷ Zâtî sıfatlar aslî, ferdî, zâtî ve lâzîmî şeklinde aynı anlamda farklı lafızlarla ifade edilmiştir. Bu sıfatlar da kendi içinde zıt ve zıt olmayan başka bir ifade ile mümeyyize ve müstahsene şeklinde bölümlere ayrılır.⁸ Sıfat kavramı ile daha çok harflerin zâtî sıfatları kastedilmiştir.

Terkîbî/ârizî sıfat ise harfte bazı durumlarda bulunan, bazı durumlarda da ondan ayrılan sıfatlara denir.⁹ Başka bir ifade ile iki veya daha fazla harfin bir araya gelmesiyle oluşan yeni ses şekillerine denir. Kısaca harflerin birleşmesi ile oluşan yeni ses özelliklerine terkîbî sıfat denir. Terkîbî sıfat yerine ârizî sıfat daha yaygın kullanılmıştır. Bunlar genel olarak tefhîm, terkîk, idgâm, ihfâ, izhâr, kalb, med, vakf, sekte, sükûn ve hareke olmak üzere on bir sıfat olarak zikredilmiştir.¹⁰

Kurtubî (461/1068), Muvaddih isimli eserinde “Lafızların Terkîb ve Oluşumunda Harflerde Oluşan Hükümler” başlığı altında bu konuyu açıklamaya çalışmıştır. Ona göre lafzın terkîb ve

3 İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ts., IX/357.

4 Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâat*, thk. Ahmet Hasan Ferhât, Amman, 1996, s. 115.

5 Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreyşî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, by. 1999, s. 67; Abdurrahîm Tarhûnî, *Uddetü'l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmî'l-Bârî*, Kahire 2006, s. 461.

6 Husarî, Mahmud Halil, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Talhâ Bilâl, Beyrut 1999, s. 81.

7 Debrelî, Abdulkerîm Efendi, *Tecvîdü Mizânü'l-Hurûf (Resâil fi İlmi't-Tecvîd içinde)*, Âsitâne ts., s. 12.

8 Hamed, Gânim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye inde Ulamâi't-Tecvîd*, Amman 2003, s. 198.

9 Husarî, *Ahkâmü'l-Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 81.

10 Bkz. Hamza Efendi, *Tecvîd Kitabı (Resâil fi İlmi't-Tecvîd içinde)*, Âsitâne ts., s. 86-87; Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiy-ye (Tevîd Risaleleri içinde)*, Âsitâne ts., s. 44; Eskicizâde, Ali b. Hüseyin, *Terceme-i Dürri Yetîm*, Âsitâne, s. 3.

1. TEŞDİD (التشديد)

Teşdid sözlükte hafif olmanın zıddı, ağır olmak anlamına gelir.¹² Bu kavram (kendisinde) şedde bulunmayan tahfifin zıddı olan bir terimdir. Bir harfin mahrecinde telaffuz edilerek birbirinden ayırlamayacak şekilde iki harf kadar seslendirilmesine denir.¹³ İlk dönem müelliflerinden bazıları teşdidi bazıları da idgâmı öne çıkarmışlardır.¹⁴ Örneğin Mekkî, idgâma “Müşeddedât” konusu içinde yer vermiştir. Ancak harflerin birbiri ile idgâm edilme keyfiyetinde idgâmın farklı kalıplarını kullanmıştır.¹⁵ Yine Kurtubî de “Teşdid” ana başlığı altında idgâm kavramını kullanmayı tercih etmiştir.¹⁶

Mekkî, Bâbu'l-Müşeddedât” konusunda teşdidi üç kısma ayırarak açıklamıştır.¹⁷

Ona göre birinci kısım, müfred müşeddeddir. Kur’ân’da bolca örneği olan yanında başka şeddelinin bulunmadığı şeddeli harfe denir. مِنْ لَدُنْهُ، مَيِّتٌ، عَلَّمْ kelimeleri bu kısma örnektir. Teşdid-i bâliğ olarak isimlendirilen bu kısımda gunne, itbâk ve isti’lâ sıfatlı harfler bulunmaz. أَحَطُّتُ، أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ kelimelerindeki idgâmlarda ise gunne, itbâk ve isti’lâ sıfatlı harfler bulunduğu için teşdid-i mutavassıt şeklinde adlandırılmıştır.

İkinci kısım, iki şeddelinin arda arda bulunmasıdır. Bu da dilde çokça kullanılan bir şeydir. Bu kısma; اطَّيَّرْنَا، يَطَّهَّرُونَ، دُرِّيَّةٌ، مَا يُوَدُّ الَّذِينَ، لَعَلَّ اللَّهَ، قُلُوبٌ لِلَّذِينَ، وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ kelimeleri örnek olarak verilebilir. Şeddelilerden biri gunneli biri gunnesiz, her ikisi gunnesiz veya her ikisi gunneli olabilir. Gunneli olanın teşdidi azalmıştır. Gunnesiz olanın teşdidi daha belîğdir. Gunneli olanın idgâmının kemâlinde eksiklik oluştuğunda, teşdidin kemâlinde de eksiklik oluşur.

Üçüncü kısım, üç şeddeli harfin arka arkaya bulunmasıdır. Bu kelimelerde ve Kur’ân’da azdır. Bu iki ve daha fazla kelimede oluşur. Vezin ve asılda altı harf makamındadır. Bu kısma فِي بَحْرِ أُجَيِّ يَعْشَاهُ، وَعَلَى أَمِّ مَمْنُ مَعَكَ kelimeleri örnek verilebilir.

Mekkî ardından iki fasıl açmıştır. Birinci fasılda müşedded vâv ve yâ haflerinin şeddesini gösterme konusunda uyarılarda bulunmuştur. İkinci fasılda da idgâm konusuna yer vermiştir.¹⁸

Mekkî teşdid-i bâliğ ve teşdid-i mutavassıtların her birine ayrı ayrı dikkat etmeleri gerektiğini ifade ederek okuyuculara uyarılarda bulunmaktadır. O, müşedded kavramını yazıda ve telaffuzda oluşan bütün teşdidler için kullanmıştır.

12 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III/232.

13 İbnü't-Tahhân, Ebû'l-Asbağ Abdülazîz b. Ali b. Muhammed el-İşbilî es-Sümâtî, *Mürşidü'l-Kârî ilâ Tahkîki Meâlimi'l-Mekâri*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, Kahire 2007, s. 69-70; Fırat, Yavuz, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2018, s. 81.

14 Kıraat kitaplarında idgâm tercih edilmiştir. Bkz. İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Musa, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kıraât*, Tanta 2007, s. 81; Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd, *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati'l-Meşhûre*, thk. Muhammed Kemal ATİK, Ankara 1999, I/310; İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Beyrut 2006, I/278; Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Abdulğani el-Bennâ, *İthâfû Fudâlâi'l-Beşer*, Kahire 2009, I/115.

15 Bkz. Mekkî, *Riâye*, s. 245-258, 263-265.

16 Bkz. Kurtubî, *el-Muvaddih*, s. 76; ayrıca “teşdid” kavramı için bkz. Çiftçi, Ali, “Telifat Dönemi Tecvid Alimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdulvahhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif Terimlerine Bir Bakış”, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47, 2019, s. 195-222.

17 Mekkî, *Riâye*, s. 245-252; Ayrıca bkz. İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *et-Temhîd fi İlmî't-Tecvid*, thk. Ali Hüseyin Bevvâb, Riyad 1985, s. 204-207.

18 Mekkî, *Riâye*, s. 255-258.

Yine Kurtubî de ana başlık olarak “Teşdîd”i tercih etmiştir. Konu içinde idğâmla birlikte kalb ve idhâl kelimelerine yer vermiştir. O, râ harfinin teşdîdinde ziyâdelik bulunma şartını öne süren Mekki’ye karşı vezinde iki harfi aşacak ziyâdeliğin câiz olmadığını ifade etmiştir.¹⁹

Dâni (444/1052), müşedded kavramı için ayrı bir başlık açmamıştır. Ancak konu içinde yer yer değinmiştir. O, idğâmı tarif edip açıklamış ve idğâm edilme durumlarına göre harfler bağlamında da yer yer idğâmı zikretmiştir. Dâni de, müşeddedi genel olarak şekilsel yönden kullanmış, nitelik boyutunu daha çok idğâmla izah etmiştir.

Hüzelî (465/1072)’ye göre teşdîd; ya دَابَّةً gibi ted’îf (تَضْعِيف), ya da الشَّمْسُ gibi ta’rif veyahut المُدَّعَمِينَ gibi resmden oluşur.²⁰

Saçaklızâde (1150/1737) teşdîdi, sesin mahreçte zorla hapsedilmesi şeklinde tarif etmiştir. O, teşdîdlerin zaman olarak süresi konusunda, müşedded harf muhaffef bir harften daha uzun, muhaffef iki harften daha kısa olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu teşdîdle gunnesiz (bilâ gunne) kastedilmiştir. Gunne ile birlikte olan teşdîdin süresi gunnesiz olandan daha uzundur.²¹ Ayrıca Saçaklızâde “Kemâl ve Noksanlık Yönünden İdğâm ve Teşdîdin Mertebeleri” başlığı altında idğâmı tam ve nakıs olarak ikiye ayırmıştır. O, Mekki’den teşdîd konusunda naklettiğimiz bilgileri ele almıştır. Burada ihfâ-i tekrîrin ziyâde edilmesini, dilin damağa yapışmasında şiddete ihtiyaç bulunmasına bağlamıştır. Ayrıca lafzatullâhın tefhîm ile okunan lâminin da buraya dâhil edilmesi gerektiğini söylemiştir.²²

İbnü’l-Cezerî (833/1429), *Mukaddime*’de “وَ أَظْهِرِ الْغُنَّةَ مِنْ نُونٍ وَمِنْ مِيمٍ إِذَا مَا شُدُّدَا” nûn ve mîm şeddelendiğinde gunneyi izhâr et” demiştir.²³ Buradan hareketle bazı müellifler de “müşedded nûn ve mîm” başlığı altında لَمَّا، لَمَّا، لَمَّا، لَمَّا، لَمَّا، لَمَّا، لَمَّا، لَمَّا، لَمَّا، لَمَّا örneklerinde olduğu gibi nûnun ve mîmin şeddeli halinden bahsetmişlerdir.²⁴

2. İDĞÂM (الإدغام)

İdğâm (الإدغام) sözlükte, bir şeyi bir şeye katmak anlamında إدخال kelimesiyle izah edilmiştir. Atın ağzına gem takıldığına “أدغمت للجمام في فم الفرس” şeklinde ifade edilmiştir.²⁵ Kurtubî bu kavramı terim olarak, ilki sâkin ikincisi harekeli iki mütemâsil ya da mütekârib harfin buluşup ilk harfin diğerine katılması şeklinde izah etmiştir.²⁶ Başka bir tarife göre, mütemâsil, mütecânis ve mütekârib iki harfin karıştırılıp şeddeli tek harf olacak şekilde dilin tek kalkışla iki harfin

19 Kurtubî, *el-Muvaddih*, s. 76,78.

20 Hüzelî, Ebû’l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâra, *Kitâbü’l-Tecvîd*, thk. Ferağlî Seyyid Arbâvî, Lübnan 2011, s. 64.

21 Saçaklızâde, Muhammed Ebû Bekr el-Mar’âşî, *Cühdü’l-Mukill (Câmiu’l-Mütûn fi’l-Tecvîd* içinde), thk. Abdurrahîm Tarhûnî, Kahire 2006, s. 310.

22 Saçaklızâde, *Cühdü’l-Mukill*, s. 330-331.

23 İbnü’l-Cezerî, Ebû’l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Manzûmetü’l-Mukaddime (Resâil fi İtmi’l-Tecvîd* içinde), Âsîtâne ts., s. 153.

24 Husarî, *Ahkâmu’l-Kurâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 198; Abdurrahîm Tarhûnî, *Uddetü’l-Kârî fi Tecvîdi Kelâmi’l-Bârî*, s. 500.

25 Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tacü’l-Lüga ve Sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Beyrut 1990, V/1920; Dâni, *et-Tahdîd*, s. 100; Muhammed Mekki, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid*, s. 162.

26 Kurtubî, *el-Muvaddih*, s. 76; Ayrıca bkz. Dâni, Ebû Amr Osman b. Said, *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’l-Tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Amman 2000, s. 99-100.

birden okunmasına denir.²⁷ Kurtubî'ye göre idgâm, ilk harfte vakfetmeden aralarını hareke ve revm ile ayırmadan tek hareketle ve iki harf tek harf gibi ertelemeyen, aynı mahreçten çıkarılır. O, şedde nedeniyle tahfif halinden daha çok mahreçte hapsedilir.²⁸ Mahreç ve sıfatları aynı olana mütemâsil,²⁹ mahreçleri aynı sıfatları farklı olana mütecânîs,³⁰ mahreç ve sıfatları yakın olana da mütekârib³¹ harfler denir.³²

Terkîbî bağlamda harfler arası ilişkilerde asıl olan, harflerin izhâr hâlinde olmasıdır. Çünkü izhâr bütün harfleri mutlak olarak kayıtsız şartsız kuşatır. İdgâm ise izhârdan bir fer'dir. O ancak bir sebebe bağlı olarak yapılır.³³ Kureyş, Ensâr, Sakîf, Hevâzin, Sa'd ve Kinâne gibi kabileler genel olarak harfleri izhâr ile seslendirme yolunu tercih etmişlerdir. Temîm, Esed, Tay, Bekîr b. Vâil, Abdülkays ve Tağlib gibi kabileler de daha yaygın olarak idgâm yoluna gitmişlerdir.³⁴

İdgâmdan maksat telaffuzda hafiflik ve kolaylıktır. İzhârda iki harf ayrı ayrı okunduğunda ağırlık ve zorluk oluşur. İşte bu ağırlık ve zorluğu hafiflik ve kolaylığa döndürmek için idgâma ihtiyaç duyulur. Dil veya başkası (mahreç organları) ayrı ayrı iki mahrece gitmeden tek kalkışla iki harf okunarak telaffuzdaki zorluk giderilmiş olur. Yani izhârda dil iki iş yapar, idgâmda ise tek iş yapar.³⁵

İki harf arasında idgâm yapılabilmesi için aralarında hareke varsa öncelikle bu hareke hazfedilir. Çünkü hareketin mahreci idgâm edilen harflerden farklıdır. Yani İki harfin mahreci arasında farklı bir mahreç girmiş olur. Bu sebeple idgâmü'l-kebîrin yapısında yer alan müdgâmın hareketi hazfedilerek idgâm uygulanır.

2.1. İdgâmın Kısımları

Mekkî, idgâmın kemâlât keyfiyetini dikkate alarak, o idgâmı üç kısma ayırmıştır. Birinci kısım, kendisinde fazlalığın bulunduğu idgâmdır. Bu müşedded râ harfinde olur. Çünkü bunda idgâmla birlikte tekrîrin ihfâsı vardır. İdgâmda da teşdidde de ziyâdelik vardır. İkinci kısım, kendisinde fazlalığın olmadığı idgâmdır. Bunda لَجِيّ kelimesinde olduğu gibi ne tekrîrin ihfâsı ne gunnenin izhârı ne de itbak ve isti'lâ bulunur. Üçüncü kısım ise kendisinde nâkısılık bulunan idgâmdır. Bunda, أَحَطُّتْ مَنْ يُؤْمِنُ، أَحَطُّتْ kelimelerinde olduğu gibi gunne, itbâk ve isti'lâ yönünden nâkısılık bulunan idgâmdır.³⁶

27 Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 162; Ayrıca idgâmın tarifi ve kısımları için bkz. Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, s. 35-37.

28 Kurtubî, *el-Muvaddih*, s. 76.

29 Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, s. 89.

30 Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, s. 68.

31 Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, s. 85.

32 Hamed, Hicrî 5. Asır'da Ahmed b. Ebî Ömer'in bu üç kavramı da kullandığını zikretmiştir. Bkz. Hamed, Gânim Kaddûri, *el-Ebhâs fi İlmî't-Tecvîd*, Amman 2002, s. 337.

33 Kastallânî, Şehâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, thk. es-Seyyid Yusuf Ahmed, Beyrut 1971, s. 115-116.

34 Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-Kırâât ve Eseruhâ fi Ulûmi'l-Arabiyye*, Kâhire 1984, s. 94.

35 Kurtubî, *el-Muvaddih*, s. 76; Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 116.

36 Mekkî, *Riâye*, s. 255-258.

Mekki'nin birinci ve ikinci kısımda zikrettiği idğâm türleri kâmil idğâma, üçüncü kısımdaki idğâm da nâkis idğâma dâhil etmek uygun gözükmemektedir.³⁷

İdğâmın diğer bir tasnifi de sağîr ve kebîr şeklindedir.³⁸ İlk dönem tecvîd eserlerinde idğâm, sağîr ve kebîr şeklinde bir ayırımı tâbi tutulmamıştır. Ancak erken dönemde Şâtibî (590/1194) kırâatle alakalı manzum eseri *Hırzû'l-Emânî*'de Ebû Amr'ın kırâatinde bulunan harekeli harflerin idğâmı için sadece "idğâmü'l-kebîr"i kullanmıştır.³⁹ Bu tür idğâma kebîr vasfının verilmesi, diğer sağîr idğâma göre Kur'an'da daha çok olmasından kaynaklanmıştır. Şâtibî'nin bu vasıflandırmasından zımnen geri kalan idğâmlar için sağîr anlamı çıkmaktadır. Bu tür idğâmlar Kur'an'da az miktarda bulunduğu için sağîr idğâm denmiştir. Saçaklızâde, üzerinde ittifak edilen idğâmların, örfen sağîr ve kebîr şeklinde bir isimlendirme yapılmadığı zikretmiştir.⁴⁰

Bazı müellifler idğâmı; idğâm bigunne, idğâm biğayri gunne, idğâm şemsiyye, idğâm lâmu'l-fiil el-mütetarriife, idğâm lâmu'l-harf, idğâm kebîr, idğâm temâsülü's-sağîr, idğâm tecânüsü's-sağîr, idğâm tekârübü's-sağîr olmak üzere on kısma ayırmışlardır.⁴¹

Çalışmada kırâat ilminde de yaygın kullanıldığı için idğâm konusu, sağîr ve kebîr şeklindeki tasnifi tercih edilerek işlenmiştir.

2.1.1. İdğâmü's-Sağîr (الإدغام الصغير)

İdğâmü's-sağîr, sâkin harfin harekeli harfte idğâm edilmesine denir. Bu idğâm çeşidinde ihtilaf vardır.⁴² Bu isimle anılmasının sebebi, az bir hareketle yapılabilmesi veya idğâmü'l-kebîre oranla yaygınlığının daha az olmasıyla izah edilmektedir.⁴³ İdğâmda asıl olan bu çeşittir. Bu nedenle vacip idğâm bu kısımda bulunur. Bu idğâm türü vâcib, mümteni' ve câiz olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.⁴⁴

Vâcib İdğâm: Evveli sâkin iki harfin buluşmasıyla oluşan idğâma denir. Bu idğâmın üç şartı vardır; Mütemâsil harfin ilkinin hâ-i sekt olmaması⁴⁵, mütemâsil harfin ilkinin med harfi olmaması ve mütecânis harflerin boğaz harfi olmaması. Bu şartlar bulunmadığı takdirde idğâm vâcib olur. Lâm-ı ta'rifin on dört harfteki idğâmı vâcib idğâmdır.

Mümteni' İdğâm: Evveli harekeli ikincisi sâkin olan iki harfe denir. Bunun idğâmı câiz değildir. Çünkü müdğâmün fihin harekeli olması idğâmın şartlarındandır.

Câiz İdğâm: بل, هل, قد, إذ, tâ-i tenis, mahreçleri yakın olan harfler ve sâkin nûn ve tenvînin ahkâmı konularındaki idğâmlardır.

37 Kâmil ve nâkis idğâm için bkz. Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü*, s. 36-37.

38 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274.

39 Şâtibî, Kâsım b. Firruh b. Ebi'l-Kâsım Halef b. Ahmed el-Endülîsî, *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tahânî*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd, Dimaşk 2013, s. 12.

40 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 311.

41 Bkz. Şeyh Ahmed, Muhammed Abdullah et-Tavîl, *Teysiru İlmî't-Tecvîd*, Riyad, 2002, s. 59.

42 Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 118; Ayrıca bkz. Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü*, s. 35.

43 Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, İstanbul 2009, s. 70.

44 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/275; Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 154; Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul 1991, s. 292-293; Fırat, *Tecvîd ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü*, s. 35-37.

45 Hâ-i sekt, müdğâm ile münğâmün fihin arasını ayırır.

Çalışmamızda idğâmü's-sağîr konusu, alt başlıklarla birlikte mütemâsileyn, mütecâniseyn ve mütekâribeyn olmak üzere üç ana başlık altında tasnif edilecektir.

2.1.1.1. Mütemâsil İdğâm

Sâkin bir harfî, kendisinden sonra gelen harekeli aynı harfe katmaktır.⁴⁶ Arapça olarak "ما اتحدا مخرجا وصفة" "mahreç ve sıfatta aynı olan harfler" şeklinde tarif edilmiştir. Gunneli ve gunnesiz olmak üzere ikiye ayrılır.

2.1.1.1.1. İdğâm Misleyn maa'l-Gunne

Sâkin nûn ve tenvîn ile birlikte sâkin mîmin muttasıl ve munfasıl kelimelerde kendi misillerine katılmasına idğâm misleyn/mütemâsileyn maa'l-gunne/bigunne denir. Bu sıfatta "أَطْعَمَهُمْ مِنْ وَمَنْ نُعَمِّرُهُ" örnekleri verilebilir. Her iki harf de gunne sıfatlı olduğu için kendi misillerinde idğâm edildiği için gunne bulunmayan idğâmlardan farklı bir şekilde telaffuz edilerek şedde üzerinde biraz fazlaca durulur. Burada üzerinde durulan gunne ilk harfin gunnesidir.

2.1.1.1.2. İdğâm Misleyn/Mütemâsileyn bilâ Gunne /bidûni Gunne

Sâkin nûn ve mîm dışındaki yirmi altı sâkin harfin aynı harflerle oluşturdukları idğâma denir. Özellikle şiddet harflerinin idğâmlarında dikkatli olmak gerekir. İki harf tek mahreçte telaffuz edilir. Bu durum idğâmın temel özelliğidir. Şiddet harflerindeki idğâm, mahreç korunarak seste ritmik bir şekilde tabî'î bir kesinti (sekte-i tabiiyye) ile şeddeli olarak okunur. Bu nedenle müdğamdaki kalkale düşer. Kalkale sıfatı cehr ve şiddet sıfatından kaynaklanan bir sıfattır. Çünkü kalkale sıfatı harf mahreçten ayrılırken oluşur. Müdğâmın mahreçten ayrılması demek idğâmın iptal olması demektir. İdğâm söz konusu ise ilk harf (müdğam) mahreçten ayrılmadan ikinci harf (müdğamün fih) aynı mahreçte telaffuz edilir. Dolayısıyla müdğâmın mahreçten ayrılması mümkün olmadığı için kalkale sıfatı zorunlu olarak düşmüş olur. Bu durum idğâmın karakterinden kaynaklanan bir durumdur. İdğâmda kalkale sıfatı ancak müdğamün fihde mümkündür.

Diğer taraftan ك ve ت harflerinde de benzer bir durum söz konusudur. Bu iki harf hems ve şiddet sıfatlıdır. Bu harfler hems sıfatlı olduğu için kalkale sıfatı oluşmaz. Bu iki harfin kendi misilleriyle idğâmında kalkale sıfatında olduğu gibi nefes ilk harfte (müdğamda) boğumlanır, ikinci harfte (müdğamun fihde) salınır. Çünkü hems sıfatı ikinci harf mahreçten ayrılırken anlaşılır. Bu harfler mahreçte iken şiddet sıfatından dolayı doğal ses kesintisi (sekte-i tabiiyye) meydana geldiği için idğâmın ilk harfinde değil, ikinci harfinde hems farkedilir. Bu idğâmlarda oluşan bu kusurların sebebi şiddet sıfatıdır.

Rihvet sıfatlı harflerin idğâmında ise bu kusurlar oluşmaz. Her iki harf de seste bir kesinti olmaksızın tek mahreçte telaffuz edilir. İdğâmın ilk ve ikinci harfi, sükûn hareke farkı dışında aynı özellik gösterir. Ancak Mekki'nin, şeddeli râ harfinde tekririn ihfâsı nedeniyle ziyâde edilmesi şeklindeki görüşünü aktarmıştık. Daha sonraki müellifler bu

46 Fırat, *Tevcüd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, s. 36.

görüğe fazla itibar etmemişlerdir. Böyle bir fazlalığa da ihtiyaç bulunmamaktadır. Gunne ve med dışında genel olarak ritmik zaman olarak eşittir. Bu sığata örnek olarak; وَقَدْ دَخَلُوا، فَقُلْ نَضْرِبُ بَعْصَاكَ، رَبِحْتَ تِجَارَتَهُمْ، يُدْرِكُكُمْ، وَأَذْكَرُ رَبِّكَ، إِذْ ذَهَبَ، فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ verilebilir.

Ayrıca فِي يُوسُفُ örneğinde olduğu gibi, ayrı kelimelerde harekeli yâ “med harfi yâ” ile buluştuğunda idğâm yapılmaz. Ancak فُرُوءِ، النَّسْبِ، فُرُوءِ örneğinde olduğu gibi Hamza ve Hişam vakıf halinde önce hemzeleri, önündeki med harfine uygun olarak yâ harfine veya vâv harfine ibdal ederler, sonra buradaki med yâsını yâ harfine, med vâvını da vâv harfine فُرُوؤْ بَرِيٌّ، فُرُوؤْ şeklinde idğâm ederler. Yine aslı النَّبِيِّ olan kelimeyi Nafi dışındaki kırâat imamları النَّبِيِّ şeklinde idğâm okumuşlardır.⁴⁷

2.1.1.2. Mütecânis İdğâm

Mütecânis idğâm, mahreçleri bir sıfatları faklı olan harflerin idğâmına denir. Yani sâkin bir harfi, kendisinden sonra gelen mahrecinde aynı, fakat sıfatlarında ayrı olan başka bir harfe katmaya denir.⁴⁸ Her mütecânis harf idğâm edilmez. Mütecânis harflerin bazısının idğâmında nakıslık olsa da ekseriyet itibariyle noksanlık bulunmaz.

İlk dönemde idğâm için iki sebep zikredilmiştir. Bunlar mumâsele ve mukârebe kavramlarıdır. Mukârebe kavramı, mütecânisi ve mütekâribi içine alacak şekilde genişçe kullanılmıştır.⁴⁹ Daha sonraki dönemde idğâm için temâsül, tecânüs ve tekârub olmak üzere üç sebep zikredilmiştir.⁵⁰ Hatta mahreçleri farklı, sıfatları aynı olan harflerin idğâmını da فَذْجَعَلِ اللهُ örneğinde⁵¹ olduğu gibi buraya dâhil etmişlerdir.⁵²

2.1.1.2.1. İdğâm Mütecâniseyn maa'l-Gunne

İdğâm mütecâniseyn maa'l-gunne, sâkin bâ harfinin mîm harfine katılıp mîmin teşdidiyle gunne ile birlikte telaffuzuna denir. Kur'ân'da tek örnek اِرْكَبْ مَعْنًا kelimeleri arasındaki idğâm'dır. Burada idğâm ve izhâr câizdir. Verş, İbn Amir ve Hamza izhârla, diğerkleri idğâm ile okumuşlardır.⁵³ Bu idğâm, sâkin nûn ile nûn ve mîm arasındaki ve sâkin mîm ile mîm arasındaki idğâm gibidir. Gunne konusunda da uygulamaları aynıdır.

2.1.1.2.2. İdğâm Mütecâniseyn bilâ Gunne

Aynı mahreçten çıkan ط، د، ت harfleri arasındaki idğâmlardır. Kur'ân'da فَرَطْتُمْ، فَرَطْتُ، بَسَطْتُ، فَرَطْتُ، فَرَطْتُمْ harfleri arasında idğâm edilmesinde icma edilmiştir.

47 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 313.

48 *Karabaş Tecvîdi (Resâil fi İlmî't-Tecvîd* içinde), *Asitane ts.*, s. 11; Muhammed Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-Müfîd fi Şerhi't-Tecvîd (Resâil fi İlmî't-Tecvîd* içinde), *Âsitâne, ts.*, s. 24-25; Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, s. 45.

49 Bkz. Kurtubî, *el-Muvaddih*, s. 76; Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 132; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 313.

50 Hamed, Hicrî 5. Asır'da Ahmed b. Ebî Ömer'in bu üç kavramı da kullandığını zikretmiştir. Bkz. Hamed, *el-Ebhâs fi İlmî't-Tecvîd*, s. 337.

51 Talak Süresi, 65/3.

52 Bkz. Muhammed Mekki, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd*, s. 141; Ayrıca bkz. *Karabaş Tecvîdi*, s. 11; Muhammed Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-Müfîd*, s. 24-25; Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, s. 45.

53 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 186; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 316; Ayrıca bkz. Dimyâtî, *İthâfü Fûdalâi'l-Beşer*, s. II/47.

miştir. Aynı zamanda teşdidi de nakısdır.⁵⁴ Saçaklızâde buradaki idgâmın mecâzî bir idgâm olduğunu nakletmiştir.⁵⁵ Buradaki idgâm sorunu ط harfinin, ت harfinden sıfat bakımından çok güçlü olması nedeniyle idgâm zayıf kalmıştır. İki harf de aynı mahreçten çıktığı için tek mahreçte iki harfin telaffuzu mümkün olmuştur. Ancak sıfat bakımından idgâmda ihtilaf oluşmuştur. ط harfinin cebr, şiddet, isti'lâ, tefhîm, ıtbak, ısmat ve kalkale sıfatları vardır. Bu harfteki sıfatların hepsi güçlüdür. ت harfinin ise hems, şiddet, istifâl, terkîk, infitâh ve ısmat sıfatları vardır. Bu harfte ise sadece şiddet ve ısmât sıfatları güçlüdür. Diğerleri zayıf sıfatlardır. Aynı zamanda bu iki harf şiddet ve ısmât sıfatları itibariyle ortaktırlar. Kalkale sıfatı yönüyle ت harfine idgâm olur. Dolayısıyla şiddet, ısmat ve kalkale sıfatı yönüyle idgâm gerçekleşmiştir. Şiddet sıfatı nedeniyle hems sıfatı idgâmda, müdgâmün fihde ortaya çıktığı için cebr sıfatı da hems sıfatına idgâm edilmiş sayılır. Sonuç olarak idgâm olmayan isti'lâ, tefhîm ve ıtbâk sıfatı kalır. Bunlar da güçlü sıfatlar olduğu için idgâm nakıs kalmıştır. Genel olarak nakıslık sebebi olarak sadece ıtbâk zikredilmişse de isti'lâ olmadan ıtbâk olamayacağı için bu şekilde zikredilmesi muhtemeldir. İsti'lâ varsa tefhîm de olmuş olur.

Sâkin د harfi, ت harfine عَبْدُنَّمْ قَدْ تَبَيَّنَ، عِبْدُنَّمْ ittifakla idgâm edilmiştir. Sâkin د harfi, ط harfi ile birlikte Kur'ân'da beraber bulunmamıştır.⁵⁶ Sâkin ت harfi, ط ve د harflerine أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمْ örneğinde olduğu gibi ittifakla idgâm edilmiştir.⁵⁷

Yine birbiriyle idgâm edilen mütecânis harf kümesi، ذ، ظ harfleridir. Sâkin ظ harfinden sonra ذ ve ث harfleri Kur'ân'da gelmemiştir. Sâkin ذ harfinden sonra ط harfi geldiğinde ذِ اَوْمَلْ طِ ذِ örneğinde olduğu gibi ittifakla idgâm edilmiştir. Sâkin ذ harfinden sonra Kur'ân'da ث harfi gelmemiştir.⁵⁸ Sâkin ث harfinin ذ harfine idgâmında ذِ يَلْهَثُ örneğinde olduğu gibi ihtilaf bulunmaktadır. İbn Kesir, Verş ve Hişâm izhârla,⁵⁹ diğerleri idgâm ile okumuşlardır. Sâkin ث harfinden sonra ظ harfi Kur'ân'da gelmemiştir.⁶⁰

2.1.1.3. Mütekârib İdgâm

Mahreç ve sıfat yönünden birbirine yakın iki harfin idgâmına denir.⁶¹ Yani sâkin bir harfin mahreç ve sıfat yakınlığı olan başka bir harfe katılmasına idgâm mütekâribeyn denir. Bazı mütekârib harfler arasındaki idgâmda ق harfinin ك harfine idgâmı ve sâkin nûn harfinin و, م, ی harflerine idgâmı gibi hususlarda kusur bulunmaktadır.

54 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 315-316.

55 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 316.

56 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 314.

57 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 315.

58 Dâni, *et-Tahdid*, s. 141; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 314.

59 İzhârla okuyanlara Kastallâni *Müstetâb*'da Ebü Ca'fer'i de eklemiş ve Kâlûn'un de ihtilaf ettiğini belirtmiş, ancak *Letâif*'de ise bunlara Âsım'ı eklemiş hepsinin ihtilafı okuduklarını zikretmiştir. Bkz. Kastallâni, *el-Müstetâb fi't-Te-cvid*, s. 167; Kastallâni, *Letâifü'l-İşârât*, V/2227; Ayrıca bkz. Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer*, s. 1/588

60 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 314.

61 Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 141.

2.1.1.3.1. İdğâm Mütেকâribeyn maa'l-Gunne

Sâkin bir harfin mütেকârib harflerden birine katılarak gunne ile birlikte telaffuzuna denir. Sâkin nûn ile mîm, vâv ve yâ harfleri arasındaki idğâmlar ile lâm-ı tarif ile nûn arasındaki idğâm bu tür idğâmlardır. Bu mütেকârib harflerin birbiri ile idğâmında gunne baki kalır. Bu terkîbî sîfata فَضْلًا مِنَ اللَّهِ، وَمَنْ يَعْمَلْ، مِنْ وَالٍ، وَالنَّجْمَ örnekleri verilebilir.

Sâkin nûnun mîm, vâv ve yâ harfine idğâmındaki kusur gunne kusurudur. Sâkin nûnun ayrı kelimelerde vâv ve yâ harfine idğâmında ittifak vardır. Ancak gunneli veyahut gunnesiz idğâmında ihtilaf vardır.⁶² Sâkin nûnun gunnesi idğâm edilmez ise nakıs idğâm olur. Gunne ile birlikte müdğâm üzerinde biraz beklerek idğâm icra edilir. Yine وَالْقُرْآنَ، ن وَالْقُرْآنَ örneklerinde tenvînin vâv harfine vaslında da ihtilafıdır.⁶³

Sâkin nûn ve tenvînin mîm harfine idğâmında, gunne ile okunmasında (nûn)da olduğu gibi icma edilmiştir. Her iki harf gunne harfi olduğu için mîmin teşdidi gibi okunur. Mahreç ve sıfat bakımından tamamıyla idğâm misleyn gibidir. Ancak burada idğâm esnasında gunne nedeniyle iki harfin mahrecinin arasına üçüncü bir mahreç (geniz) girmiş kabul edildiği için idğâm ve teşdîdde nakıslık oluşmuş olur. Çünkü idğâm tek mahreçten iki harf telaffuz edildiği için dudak mahrecine geniz mahreci dâhil olmuş olmaktadır. Bu durum da Mekkî'ye göre idğâm açısından bir kusurdur.⁶⁴ Buna karşın Saçaklızâde Ebû Şame'nin mahza idğâm kabul ettiğini nakletmiş ve cumhurun mezhebinin de bu yönde olduğunu zikretmiştir.⁶⁵ Ayrıca Şuarâ ve Kâsas sûrelerindeki طسم hecâ harflerindeki sîn harfindeki sâkin nûnun mîme idğâmında da ihtilaf vardır.⁶⁶ Cumhur burayı idğâmla okumuştur.

Yine Mekkî tarafından yâ ve vâv harflerinden önce، الدُّنْيَا، بُنْيَانًا، قِنْوَانًا، صِنْوَانًا kelimelerinde olduğu gibi sâkin nûn aynı kelimeye geldiğinde karışıklık olmaması için izhâr ile okunduğu gibi mîmden önce aynı şekilde sâkin nûn geldiğinde de mudâaf kelimeyle karışıklık oluşturmaması için idğâmın câiz olmadığı zikredilmiştir.⁶⁷ Saçaklızâde Kur'an'da bunun örneğini görmediğini belirtmiştir.⁶⁸

Bu harfler büyük oranda sâkin nûn ve tenvîn konusunda يَمْنُو harfleri ile birlikte ele alınmıştır. İlk dönem müelliflerinin bu usulleri daha sonraki dönemde ekseriyetle takip edilmiştir.

Lâm-ı tariftten sonra nûnun gelmesiyle lâm-ı tarif nûn harfine tamamıyla idğâm edilerek müşdeded nûn harfi gibi okunur. Bu idğâma idğâm şemsiye maa'l-gunne denmiştir.⁶⁹

62 Halef, Hamza'dan gunnesiz idğâm ederek okumuştur. Ayrıca Dûri Kisâi'den ondan da Ebû Osman ed-Darir yalnız yâ harfinde gunnesiz rivayet etmiştir. Diğer İmamlar gunne ile okumuşlardır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II/24.

63 İbn Kesir, Ebû Amr, Hafs, Hamza ve Kalûn izhâr ile diğer imamlar gunne ile birlikte idğâm ettiler. Bkz. Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 322.

64 Bkz. Mekkî, *Riâye*, s. 264-265; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 321.

65 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 321.

66 Hamza izhâr ile okudu. Diğer imamlar idğâm ettiler. Bkz. Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 321.

67 Mekkî, *Riâye*, s. 264-265.

68 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 321.

69 *Karabaş Tecvîdi*, s. 11; Muhammed Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-Müfid*, s. 27.

2.1.1.3.2. İdğâm Mütakâribeyn bilâ Gunne

Sâkin mütakârib bir harfin harekeli mütakârib başka bir harfe idğâmında gunnenin bulunmadığı idğâm şekline denir.

Sâkin nûn ve tenvîn, ayrı kelimelerde ل ve ر harflerine رَجِيم، رَعُوفٌ رَبِّهِمْ، عَنْ رَبِّهِمْ، يَوْمَئِذٍ لَّخَيْرٍ، مِنْ لُدُنْهُ، يُؤْمِنُ بِالْخَيْرِ، عَنِ رَبِّهِمْ، رَعُوفٌ رَبِّهِمْ gibi icma ile idğâm edilir.⁷⁰ Mekkî, idğâm sebebinin mahreç yakınlığı olduğunu söyleyerek buradaki gunnenin gunnesiz kâmil idğâm (مستكمل التشديد) olduğunu zikretmiştir. Ona göre meşhur olan ve amel edilen görüş budur. Bu harfler aynı kelimedede buluştuklarında karışıklıktan korunmak için izhâr ile okunur. Ancak Kur'ân'da örneği yoktur.⁷¹ Dâni de buradaki idğâmın sahih olan görüşe göre gunnesiz tam idğâm olduğunu zikretmiştir.⁷²

İbnü'l-Cezerî Temhîd'de buradaki idğâmın kâmil idğâm yani bilâ gunne olduğunu ifade etmiştir. İhtilafa değinmemiştir.⁷³ Saçaklızâde; Kisâî, Hamza, Yezid, Verş ve İbn Kesîr'den naklen Hâşimî'nin gunnesiz idğâm ettiklerini, Ebû Amr dışındaki diğer imamların ise gunneli idğâm ederek okuduklarını ifade etmiştir. Ebû Amr'dan ise iki rivâyet zikredilmiştir.⁷⁴ مَنْ رَاقِ örneğinde Hafs sekte ile okuduğu için idğâm yapmaz. Sâkin nûn ile râ arasına sekte girdiği için iki mütakârib harfin buluşmasına mani olmuştur. Bu nedenle de diğer örneklerden istisna etmeye ihtiyaç yoktur.⁷⁵ Tecvîd müellifleri bu harflerin idğâmını genel olarak sâkin nûn ve tenvîn konusunda açıklamışlardır.

Sâkin ل harfi ister harf-i tarif olsun ister olmasın kendisine mütakârib harflere idğâm edilir. Harf-i tarif dışındaki sâkin lâm harfinin râ harfine idğâmında بَلْ رَفَعَهُ، بَلْ رَفَعَهُ، بَلْ رَفَعَهُ örneğinde olduğu gibi kırâat imamları ittifak etmiştir. Ancak بَلْ رَانَ kelimeleri arasında Nâfi ve Âsım'dan idğâm edilmediği nakledilmiştir.⁷⁶ Saçaklızâde, bu kelimedede Hafs dışında bütün imamların idğâm ile okuduklarını zikretmiştir. Ebû Şâme'nin de belirttiği gibi Hafs ise sekte ile okuduğu için burada idğâm ile okumaz. Hafs sekte ile okumasaydı o da diğer imamlarla birlikte idğâm ederdi.⁷⁷ فَكْ نَعَمْ lafzında fiildeki illet ve nûn lâm harfinden daha zayıf kabul edildiği için idğâm edilmemiştir.⁷⁸

Yine idğâm şemsî şeklinde de isimlendirilen لام تعريف'in idğâmı kendi mütemâsili ve on üç mütakârib harfe idğâmı vaciptir. Bunlar; ن، ر، ط، د، ت، ظ، ذ، ث، ص، س، ز، ض، ش on dört harftir.⁷⁹ Bu harflerden lâm⁸⁰ ve nûn dışındaki on iki harfte idğâm mütakâribeyn bilâ gunne

70 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 322.

71 Mekkî, *Riâye*, s. 263.

72 Dâni, *et-Tahdîd*, s. 113.

73 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 155-156.

74 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 323; Ayrıca bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II/23-24.

75 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 323.

76 Dâni, *et-Tahdîd*, s. 157;

77 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 317-318; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 154.

78 İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 142.

79 Bkz. Dâni, *et-Tahdîd*, s. 158-159; Kurtubî, *el-Muvaddih*, s. 82-83; Hüzeli, *Kitâbü'l-Tecvîd*, s. 71; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd* s. 141; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 318.

80 Hüzeli, bu lâmin şemsî ve kamerî harf olması hususunda ihtilaf edildiği, ancak sahih olanın şemsî harflerden olması olduğunu zikretmiştir. Bkz. Hüzeli, *Kitâbü'l-Tecvîd*, s. 71.

olur. Yukarıda geçtiği üzere lâm'da idğâm misleyn bilâ gunne, nûnda da idğâm mütekâribeyn maa'l-gunne olur.

هَلْ ve هَلْ lafızlarındaki sâkin ل harfinin ن، ض، س، ز، ط، ث، ظ، ز، س، ض، ن harflerine idğâmında هَلْ تَعْلَمُ، هَلْ تَأْتِيهِمْ، هَلْ طَبَعَ اللَّهُ، هَلْ تُؤَبِّ، هَلْ ظَنَنْتُمْ، هَلْ زَيْنٌ، هَلْ سَوَّلْتُ، هَلْ صَلَّوْا، هَلْ نَدَأْتُمْ، هَلْ نَحْنُ olduğu gibi ihtilaf edilmiştir. Âsım hepsinde izhârı, Kisâi hepsinde idğâmı tercih etmiştir.⁸¹

Sâkin ر harfi, mütekâriblerinden ل harfine idğâmında رَحْمَةً وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ örneklerinde idğâm edilmiştir. Bu idğâm Ebû Amr'a aittir. Diğer imamlar izhâr ile okumuşlardır.⁸²

Sâkin ق harfinin mütekârib ك harfine idğâmında اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ kelimesinde edâ ehli ittifak etmişlerdir. Ancak isti'lâ sıfatının bekasıyla ilgili ihtilaf edilmiştir. Mekkî, isti'lâ ve tefhîm sıfatının bekasıyla nakıs idğâmı tercih etmiş⁸³, Dâni ise kâmil idğâmı tercih etmiştir.⁸⁴ İbnü'l-Cezerî ise Temhîd'de Dâni'nin görüşünü tercih etmiştir. Neşr'de ise rivayet ve kıyas yönünden Ebû Amr'ın idğâmü'l-kebirde bu harfleri idğâm-ı mahz ile okuduğunu dile getirerek idğâm-ı mahzın daha sahih olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ Bu idğâmın nakıs kısmı idğâm açısından sorunludur. İdğâmın temel prensiplerinden olan aynı mahreçte iki harfin telaffuzu burada söz konusu değildir. Çünkü müdğâmın isti'lâ sıfatı ancak ق harfinin mahrecinde gösterilebilmektedir. Mahreç yönünden idğâm şartları tam olarak oluşmamaktadır. Yani iki harf müdğâmın fihin mahrecinde buluşmamaktadır. Ancak iki harfin sıfat ve mahreçlerinin telifi kısmen mümkün olduğu için nakıs idğâm gerçekleşmektedir.

Sâkin ذ harfinin ت harfine idğâmında عُدْتُ örneğinde olduğu gibi aynı kelime ihtilaf edilmiştir. Yine اِذْ lafzındaki ذ harfi; ج، ز، ص، د، س، ص، ز، ج harflerine idğâmında da اِذْ تَبَرَّأَ، اِذْ دَخَلُوا، اِذْ سَمِعْتُمُوهُ، اِذْ صَرَفْنَا، اِذْ زَيْنٌ، اِذْ جَعَلْنَا örneklerinde olduğu gibi munfasıl kelimelerde ihtilaf edilmiştir. Âsım bunların hepsinde izhârı tercih etmiş, Ebû Amr ise idğâmı tercih etmiştir.⁸⁶ İbn Zekvân yalnız د harfine, Halef ve Halefû'l-Âşir د ve ت harfine, Hallad ve Kisâi ج dışında hepsine, Ebû Amr, Hişâm, Hallâd ve Kisâi اِذْ جَعَلْنَا dışında hepsinde idğâm ederler.⁸⁷

Sâkin ث harfinin ت harfine idğâmında لَبِثْتُ örneğinde olduğu gibi ihtilaf edilmiştir. Âsım izhârı, diğerleri idğâmı tercih etmiştir.⁸⁸

Kur'ân'da Âl-i İmran suresi 145. ayette tek örneği bulunan sâkin د harfinin ث harfine idğâmında (وَمَنْ يُرِدْ تَوَابًا) ihtilaf edilmiştir. Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâi ve Halef idğâmı, Âsım'ın da içinde yer aldığı diğer imamlar izhârı tercih etmişlerdir. Yine قَدْ harfindeki د harfinin ض، ش، ص، س، ز، ط، ظ، ز، س، ص، ض، ن harflerine idğâmı قَدْ سَمِعَ اللَّهُ، قَدْ شَغَفَهَا، قَدْ صَرَفْنَا، قَدْ ضَلَّ، قَدْ ظَلَمَكَ örneklerinde oldu-

81 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 318.

82 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 319.

83 Mekkî, *Riâye*, s. 172.

84 Dâni, *et-Tahdîd*, s. 129.

85 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II/20; Ayrıca bkz. Şeyh Ahmed, *Teysîru İlmi't-Tecvîd*, s. 73; Suâd Abdulhamîd, *Teysîru'r-Rahmân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, by. ts., s. 166.

86 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 314.

87 Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, s. 99.

88 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 314.

ğu gibi ihtilaf edilmiştir. Âsım bunların hepsinde izhârla, Ebû Amr, Hamze ve Kisâî ise hepsinde idgâmı tercih etmişlerdir.⁸⁹

Fiile bitişik sâkin ت harfinin تاء التأنيث ظ، ث، ج، ز، س، ص تاء التأنيث harflerine idgâmında Fiile bitişik sâkin ت harfinin تاء التأنيث ظ، ث، ج، ز، س، ص تاء التأنيث örneklerinde olduğu gibi ihtilaf edilmiştir. Âsım hepsinde izhârı, Ebû Amr, Hamze ve Kisâî ise hepsinde idgâmı tercih etmişlerdir.⁹⁰

Sâkin ب harfinin mütekâribi ف harfine idgâmında أو يَغْلِبُ فَسَوْفَ örneğinde olduğu gibi bulunduğu her yerde ihtilaf edilmiştir. Ebû Amr, Hallâd ve Kisâî idgâmla, diğerleri izhârla okumuşlardır.⁹¹

Sâkin ف harfinin mütekâribi ب harfine idgâmında نَحْصِفُ بِهِم örneğinde olduğu gibi ihtilaf edilmiştir. Kur'ân'da başka örneği yoktur. Kisâî idgâmla, diğerleri izhârla okumuşlardır.⁹²

2.1.2. İdgâmü'l-Kebîr (الإدغام الكبير)

Evveli harekeli olan mütemâsil, mütecânis ve mütekârib iki harfin idgâmına idgâm-ı kebîr denir.⁹³ Başka bir tarife göre, idgâm sebebiyle sükûnu ârız olan bir harfin misline veya yakınlığı bulunan başka bir harfe idgâmına denir. Çünkü harf harekeli olarak idgâm edilmez. Harekeli harf sükûna dönüştürülerek, ardından idgâm edilir. Bu tür idgâma, idgâmü'l-kebîrin (harekeli) harflerinin idgâm-ı sağîrin (sâkin) harflerinden daha fazla ve daha yaygın olduğu, idgâmdan önce harekeli harf sâkin kılındığı için veya idgâmsız olarak telaffuzunun zorluğu nedeniyle bu isim verilmiştir.⁹⁴ Ancak genel olarak idgâmla, idgâmü's-sağîr kastedilmiştir. Çünkü vacip idgâm bu kısım içinde yer almaktadır.

İdgâmü'l-kebîr daha çok Ebû Amr'a isnat edilen bir idgâm şeklidir.⁹⁵ Bu sebeple tevcid müellifleri, cumhurun kırâatine muhalif olduğu için bu konuya teliflerinde genel olarak yer vermemişlerdir. Cumhûrun tercihi olan idgâm-ı sağîri esas almışlardır. İdgâm-ı kebîr kendi içinde misleyn, mütecâniseyn ve mütekâribeyn olarak üç kısma ayrılmıştır. Misleyn de kendi içinde kelime ve kelimeteyn yani aynı ve ayrı kelimeler olmak üzere لَذَّهَبَ بِسَمْعِهِمْ، مَنْ أَسْبَكْتُمْ، مَنْ أَسْبَكْتُمْ örneklerinde olduğu gibi ikiye ayrılır.⁹⁶

2.1.2.1. Muttasıl Mütemâsil İdgâm

Tek kelimedede mütemâsil iki harekeli harfin ilkinin ikincisine katılmasına muttasıl mütemâsil idgâm denir. Aynı kelimedede idgâm, iki yerde gerçekleşmektedir. Bu مَنْ أَسْبَكْتُمْ ve مَنْ أَسْبَكْتُمْ kelimele-

89 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 315; Neşşâr, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed el-Ensârî, *el-Bühdürü'z-Zâhire fi'l-Kırâ'âtü'l-Aşri'l-Mütevâtire*, thk. Ahmed İsa el-Ma'sarâvî, Beyrut 2011, I/246.

90 Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 315.

91 Dâni, *et-Tahdîd*, s. 165; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 110; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 316.

92 Dâni, *et-Tahdîd*, s. 164; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, s. 316.

93 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/274; Fırat, *Tevcid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, s. 36.

94 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/274-275; Kastallâni, *el-Müstetâb fi't-Tevcid*, s. 117-119; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, s. 291.

95 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/275.

96 Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 144.

ridir. Sahih olan görüşe göre bu ikisinin dışındakiler بِأَعْيُنِنَا بِشِرْكِكُمْ, بِأَعْيُنِنَا gibi idğâm edilmez.⁹⁷

2.1.2.2. Munfasıl Mütemâsil İdğâm

Ayrı kelimelerde mütemâsil iki harekeli harfin ilkinin ikincisine katılmasına munfasıl mütemâsil idğâm denir. İki kelime arsındaki bu idğâm Kur'ân'da şu, و, ع, ح, غ, ق, ك, ي, ر, ن, ل, ت, ث, س, ف, ب, م, و on yedi harfte gerçekleşir.⁹⁸ İbn Mücâhid'e göre غ dışındaki on altı harfte idğâm olur.⁹⁹

Burada idğâma mani durumlar vardır. Harekeli harf sâkin harfe idğâm edilmez. Çünkü müdğâmın şartı sâkin olmak, müdğâmün fihin şartı harekeli olmaktır. Yine müdğâm şeddeli, tenvîli, muhatap ve mütakellim ت harfi olursa

رَبَّنَا، أَفَنَتَّ نُكْرُهُ، كُنْتُ تُرَابًا الْحَقُّ قُلٌّ، مِنْ أَنْصَارٍ مُدْغَامٍ مَأْكَابِلِي كُفْرُهُ فَلَا يُحْرُكُكَ كُفْرُهُ örneğinde olduğu gibi idğâm yapılmaz.¹⁰⁰ Müdğâmın mâkablî كُفْرُهُ örneğinde olduğu gibi nûn-i muhfât ise veyahut جِبَاهُهُM örneğinde olduğu gibi sâkin med harfi ise idğâm edilmez. Müdğâmın bulunduğu kelimenin son harfi/illet harfi وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ وَإِنْ يَكْ كَادِبًا، وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرِ örneğinde olduğu gibi hazfedilmişse Sûsî hulfle okur.¹⁰¹ Yine harf sayısı az olduğu veya Kur'ân'da az bulunduğu için لُوطٍ ve ءَالَ لُوطٍ كَلِمَةٍ kelimelerinde ihtilaf edilmiştir.¹⁰²

Bu harflerden ن ve م harflerinde munfasıl mütemâsil gunneli idğâm, diğer harflerde munfasıl mütemâsil gunnesiz idğâm olur.

2.1.2.2.1. Munfasıl Mütemâsil Gunneli İdğâm

Harekeli ن ve م harflerinin ayrı kelimelerde kendi harekeli mütemasillerine katılıp gunne ile birlikte okunmasına munfasıl mütemâsil gunneli idğâm denir. Örnek olarak الرَّحِيمِ مَلِكٍ وَبَيْنَ نَسَارِغٍ, الرَّحِيمِ مَلِكٍ verilebilir.¹⁰³

2.1.2.2.2. Munfasıl Mütemâsil Gunnesiz İdğâm

Harekeli şu, و, ع, ح, غ, ق, ك, ي, ر, ن, ل, ت, ث, س, ف, ب, م, و on beş harfin, kendi harekeli mütemasillerine katılıp gunnesiz okunmasına munfasıl mütemâsil gunnesiz idğâm denir. Örnek olarak فِيهِ هُدًى، يَشْفَعُ عِنْدَهُ، النَّكَاحُ حَتَّى، يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ، فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ، رَبِّكَ كَثِيرًا، أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ، شَهْرَ رَمَضَانَ، لَا قَبْلَ لَهُمْ، مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا، حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ، وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى، وَمَا اِخْتَلَفَ فِيهِ، لَدَهُبَ بِسَمْعِهِمْ، وَهُوَ وَلِيُّهُمْ verilebilir.¹⁰⁴

97 Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 144.

98 Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 120; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 144.

99 Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 120.

100 Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 122.

101 Temel, Nihat, Kırâat ve Tecvîd İstilahları, İstanbul 2009, s. Feyizli, Hasan Tahsin, *Kırâat-i Aşere*, Ankara 2018, s. 106.

102 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 126-128.

103 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 129; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 144.

104 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 124-129; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 144.

2.1.2.3. Munfasıl Mütecânis İdğâm¹⁰⁵

Ayrı kelimelerde mütecânis iki harekeli harfin ilkinin ikincisine katılmasına munfasıl mütecânis idğâm denir. Bu idğâm altı mahreç bölgesinde gerçekleşmektedir.

2.1.2.3.1. Munfasıl Mütecânis Gunneli İdğâm

Ayrı kelimelerde bulunan harekeli ه harfinin م harfine katılıp gunne ile birlikte okunmasına munfasıl mütemâsil gunneli idğâm denir. Örnek olarak يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ verilebilir.¹⁰⁶

2.1.2.3.2. Munfasıl Mütecânis Gunnesiz İdğâm

Harekeli ه harfi, mütecânislerine katılıp gunnesiz okunmasına munfasıl mütecânis gunnesiz idğâm denir.

Harekeli ح harfi, mütecânis ع harfine idğâm edilmiştir. Örneği زُحْرَجَ عَنِ النَّارِ¹⁰⁷ kelimeleridir. İdğâm sadece buraya tahsis edilmiştir. Bunun dışındakilerde izhâr ile okunmuştur.¹⁰⁸

Harekeli ج harfi, mütecânis ش harfine idğâm edilmiştir. Örnek olarak أَخْرَجَ شَطْنَهُ verilebilir.¹⁰⁹

Harekeli د harfi, mütecânis ت harfine idğâm edilmiştir. Örnek olarak تَكَادُ تَمِيرُ verilebilir.¹¹⁰

Harekeli ت harfi, mütecânis ط harfine idğâm edilmiştir. Örnek olarak الصَّالِحَاتِ طُوبَى، الْمَلِكَةِ طَبِيبٍ verilebilir.¹¹¹ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ kelimelerinde ihtilaf edilmiştir.¹¹²

Harekeli ث harfi, mütecânis ذ harfine idğâm edilmiştir. Örnek olarak وَالْحَرْثِ ذَلِكُ kelimleri örnek verilebilir.¹¹³

Harekeli س harfi, mütecânis ز harfine idğâm edilmiştir. Örneği النَّفْسُ زُوِّجَتْ kelimeleridir.¹¹⁴

2.1.2.4. Muttasıl Mütekârib İdğâm

Aynı kelimedede harekeli mütekârib iki harfin evvelinin ikincisine idğâmına denir. Bu idğâm sadece mâkabli harekeli olan ق harfinin ك harfine idğâmında olur. Bu kısma örnek olarak خَلَقَكُمْ، وَرَزَقَكُمْ kelimeleri verilebilir. Ancak müdğâmın mâkabli sâkin olursa مِيثَاقَكُمْ veyahut ك harfinden sonra cemi mîmi gelmezse izhâr ile okunmuştur. Fakat ك harfinden sonra cemi nûnu طَلَّقَكُمْ örneğinde olduğu gibi gelirse ihtilaf edilmiştir.¹¹⁵

105 “Muttasıl mütecânis idğâm” örneği olmadığı için sadece munfasıl kısmına yer verilmiştir. Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi’l-Tecvid*, s. 132-148; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid*, s. 144-148.

106 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi’l-Tecvid*, s. 146.

107 Al-i imran, 3/185.

108 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi’l-Tecvid*, s. 135.

109 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi’l-Tecvid*, s. 137.

110 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi’l-Tecvid*, s. 142.

111 Nisâ, 4/102.

112 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi’l-Tecvid*, s. 142.

113 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi’l-Tecvid*, s. 146.

114 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi’l-Tecvid*, s. 145.

115 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi’l-Tecvid*, s. 144-145.

2.1.2.5. Munfasul Mütekârib İdğâm

Ayrı kelimelerde harekeli mütekârib iki harfin evvelinin ikincisine idğâmına denir. Bu idğâm şu dokuz ق، ك، ج، ش، ض، ل، ن، ر، د، س harfte olur.

Mâkabli harekeli ق harfi, müterâkibi ك harfine idğâm edilmiştir. Örnek olarak وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ lafızları verilebilir. Mâkabli sâkin ise وَفَوْقَ كُلِّ örneğinde olduğu gibi izhârla okunmuştur. İdğâm râvileri ق harfinin ك harfine kâmil idğâmında icma etmişlerdir.¹¹⁶

Mâkabli harekeli ك harfi, müterâkibi ق harfine idğâm edilmiştir. Örnek olarak وَنَقَدَسُ لَكَ قَال lafızları verilebilir.¹¹⁷

Harekeli ج harfi, mütekâribi ت harfine idğâm edilmiştir. Örnek olarak ذى الْمَعَارِجِ تَعْرُجُ lafızları verilebilir.¹¹⁸

Harekeli ش harfi, mütekâribi س harfine idğâm edilmiştir. Tek örnek ذى الْعَرْشِ سَبِيلاً lafızlarıdır.¹¹⁹

Harekeli ض harfi, mütekâribi ش harfine idğâm edilmiştir. Sadece bu örnekte لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ¹²⁰ idğâm etmişlerdir. Nahivciler bu harflerin idğâmını hoş görmemişlerdir. Örneğin وَالْأَرْضِ شَيْئاً kelimelerinde idğâm edilmemiştir.¹²¹

Mâkabli harekeli olup harekeli ل harfi hangi harekeyi alırsa alsın, mütekârib ر harfine idğâm edilmiştir. Örnek olarak أَنْزَلَ رَبُّكُمْ رُسُلَ رَبِّكَ، أَنْزَلَ رَبُّكُمْ رُسُلَ رَبِّكَ، أَنْزَلَ رَبُّكُمْ رُسُلَ رَبِّكَ örneğinde olduğu gibi idğâm edilmiştir. Ancak mehtûh olursa قَالَ kelimesinin lâmi hariç رَّبِّهِمْ örneğinde olduğu gibi fethanın hafifliğinden dolayı idğâm yapılmaz. قَالَ kelimesinde ise her yerde ihtilafsız قَالَ رَجُلَانِ örneğinde olduğu gibi o idğâm edilir.¹²²

Mâkabli harekeli olup, harekeli ن harfi, mütekâribي ر ve ل harflerine idğâm edilmiştir. Örnek olarak يُخَافُونَ رَبَّهُمْ نَحْنُ kelimeleri verilebilir. نَحْنُ kelimesi hariç mâkabli sâkin olursa نُؤْمِنُ لَكَ örneğinde olduğu gibi izhâr ile okunmuştur. نَحْنُ kelimesinde damme ağır geldiği ve çok bulunduğu için idğâm yapılmıştır.¹²³

Mâkabli harekeli olup harekeli ر harfi, ل harfine idğâm edilmiştir. Örnek olarak سَخَّرَ لَكُمْ وَالنَّهَارِ لآيَاتِ، الْمَصِيرُ لَأَيُّكُفِ örneğinde olduğu gibi idğâm edilmiştir. Ancak fethalı olursa وَالْحَمِيرِ لِنَرْكَبُهَا örneğinde olduğu gibi izhâr ile okunmuştur. Sîbeveyh gibi bazı nahivciler güçlü harf zayıfta idğâm edilmez gerekçesi ile bu idğâma tekrîr sıfatından dolayı dolayı itiraz etmişlerdir.¹²⁴

116 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 136; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 147.

117 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 136; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 147.

118 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 137; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 146.

119 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 137; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 147.

120 Nur, 24/62.

121 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 137-138; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 147.

122 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 138-139; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 147.

123 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 139; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 148.

124 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 140; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 146.

Harekeli د harfi, şu mütekârib dokuz harfe ص،س،ز،ض،ش،ج،ظ،ث idğâm edilmiştir. Bu harflere şu örnekler

يُرِيدُ نَوَابٍ، مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ، يُرِيدُ ظُلْمًا، دَاوُدَ جَالُوتَ، وَشَهِدَ شَاهِدًا، مِنْ بَعْدِ ضَرَاءَ، يَكَا دُ زَيْتُهَا، عَدَدَ سِنِينَ، فِي الْمُهْدِ صَبِيًّا
verilebilir.¹²⁵

Harekeli ت harfi, şu mütekârib dokuz harfe ص،س،ز،ض،ش،ج،ظ،ث idğâm edilir. Bu harflere şu örnekler

بِالْبَيِّنَاتِ نَمَّ، فَالْتَّالِيَاتِ ذِكْرًا، الْمَلَيْكَةُ ظَالِمِي، مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةٍ، بِأَرْبَعَةِ شَهْدَاءَ، وَالْعَادِيَاتِ صَبْحًا، فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا، السَّحَرَةُ
سَاجِدِينَ، وَالصَّافَّاتِ صَفًّا
verilebilir.¹²⁶

Bu konuda ihtilaf edilen noktalar hususunda geniş bilgi için kırâat kitaplarının idğâm-ı kebir bölümlerine müracaat edilmelidir.¹²⁷

SONUÇ

Tecvîd edebiyatında teşdîd ve idğâm kavramları harflerin telaffuzunda aynı işlevi üstlenmişlerdir. İlk dönem tecvîd edebiyatında ise teşdîd, idğâma oranla daha yaygın olarak kullanılan bir sıfattır. Buna karşın sonraki dönemlerde ise idğâm kavramı daha yaygın hale gelmiştir. Teşdîd ile idğâm birbirinin yerine kullanılsa da teşdîd kavramının kullanımında daha çok terkîbin şekli yönü öncelenmiştir. İdğâm kavramında ise terkîbin mahiyeti öne çıkarılmıştır.

İdğâm, başlangıçta iki mütemâsil ve mütekârib harf arasında oluştuğu ifade edilmiştir. Sonraları bu iki kavramın yanına mütecânis kavramı da dâhil edilmiştir. Böylece idğâm, bu üç kavram çerçevesinde izah edilmeye çalışılmıştır. Ancak başlangıçta müstakil başlıklar altında tasnif edilmemiştir. Son dönemlerde, bu tasnife rastlanılmaktadır.

İdğâmü'l-kebir, Kur'an'da çok yaygın olsa da kırâat imamlarının çoğunun tercih etmediği terkîbî bir sıfat çeşididir. Bu duruma bağlı olarak genellikle tecvîd çalışmalarında da aynı minvalde idğâmü'l-kebir'e yer verilmemiştir. İdğâmü's-sağîr ise Kur'an'da çok yaygın olmamasına rağmen kırâat imamlarının ekseriyetinin tercih ettiği terkîbî bir sıfattır. Bu sebeple tecvîd edebiyatında da genel olarak idğâm konusunda sağîr kısmına yer verilmiştir. İdğâm edilmesinde ittifak edilen harfler az, ihtilâf edilenler çoktur. Bu kısımda da genel olarak tecvîd çalışmalarında ittifak edilenler tercih edilmiştir.

Gunne olgusu nûn ve mîm harfleriyle ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Bu olgunun vecihleri, yaygın şekilde bulunmakla birlikte, ancak idğâmü'l-kebirin “muttasıl mütemâsil”, “muttasıl mütekârib” ve “munfasıl mütekârib” kısımlarında bulunmamaktadır.

125 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 142-143; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 146.

126 Bkz. Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 143-145; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 145-146.

127 Ayrıntılı bilgi için bkz. Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, I/180-202; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudâ, Ürdün 2000, s. 188-205; *en-Neşr*, I/274-303; Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, s. 115-130.

İdğâmdaki nâkışlıklar bazen mahreçte bazen de sıfattaki söz konudur. Ancak idğâmın tek mahreçte oluşma gerekliliği açısından ق ile ك arasındaki nâkış idğâm sorunludur. Çünkü İki harfin mahreç bölgesi yakın olsa da iki ayrı mahreçten telaffuz edilmektedir. Bu nedenle kâmil idğâm daha isabetli gözükmemektedir.

Kısaca bu çalışmayla, tecvîd ilmi bağlamında konunun verilerinin tartışmaya açılmasından çok, idğâm vecihlerinin bir bütünlük içinde ve yeni bir yöntemle okuyucuya sunulması amaçlanmıştır. Bu amaca bağlı olarak bu yeni sistem ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdurrahîm et-Tarhûnî, *Uddetü'l-Kâri fi Tecvidi Kelâmi'l-Bâri (Câmiu'l-Mütûn fi Tecvidi'l-Kur'âni'l-Kerim* içinde), Kahire 2006.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhâb Tacü'l-Lüğa ve Sıhâbu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Beyrut 1990.
- Çiftçi, Ali, "Telifat Dönemi Tecvid Alimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdulvahhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin, Tahfif Terimlerine Bir Bakış", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47, 2019, s. 195-222.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *et-Tabdid fi'l-İtkân ve't-Tecvid*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Amman 2000.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd, *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati'l-Meşhûre*, thk. Muhammed Kemal ATİK, Ankara 1999.
- Debreli Abdulkerîm Efendi, *Tecvidü Mizânü'l-Hurûf (Resâil fi İlmi't-Tecvid* içinde), Asitâne ts.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Abdulğani el-Bennâ, *İthâfû Fudâlâi'l-Beşer*, Kahire 2009.
- Eskicizâde, Ali b. Hüseyin, *Terceme-i Dürri Yetim (Resâil fi İlmi't-Tecvid* içinde), Âsitane ts.
- Fırat, Yavuz, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2018.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî, *el-Ebbâs fi İlmi't-Tecvid*, Amman 2002.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye inde Ulamâi't-Tecvid*, Amman 2003.
- Hamza Efendi, *Tecvid kitabı (Resâil fi İlmi't-Tecvid* içinde), Asitâne ts.
- Hamza Hüdâî, *Tecvid-i Edâiyye (Resâil fi İlmi't-Tecvid* içinde), Âsitâne ts.
- Husarî, Mahmud Halil, *Abkâmü Kıraati'l-Kur'âni'l-Kerim*, thk. Muhammed Talhâ Bilâl, Beyrut 1999.
- Hüzelî, Ebû'l-Kâsım Yusuf b. Ali b. Cübâra, *Kitâbü't-Tecvid*, thk. Ferâğlî Seyyid Arbâvî, Lübnan 2011.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Musa, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kıraat*, Tanta 2007.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Manzûmetü'l-Mükaddime (Resâil fi İlmi't-Tecvid* içinde), Âsitâne ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Beyrut 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *et-Tembid fi İlmi't-Tecvid*, thk. Ali Hüseyin Bevvâb, Riyad 1985.
- İbnü'l-Cezerî, *Tabbiru't-Teyisir fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudâ, Ürdün 2000.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ty.
- İbnü't-Tahhân, Ebû'l-Asbağ Abdülazîz b. Ali b. Muhammed el-İşbîlî es-Sümâtî, *Mürşidü'l-Kâri ilâ Tabkiki Meâlimi'l-Mekâri'*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Kahire 2007
- Karabaş Tecvidi (Resail fi İlmi't-Tecvid* içinde), Asitane ts.

- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Fazâletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul 1991.
- Kastallânî, Şehâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Müstetâb fi't-Tecvid*, thk. es-Seyyid Yusuf Ahmed, Beyrut 1971.
- Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Riâye li Tecvidi'l-Kırâat*, thk. Ahmet Hasan Ferhât, Amman, 1996.
- Muhammed Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvid (Resâil fi 'İlmi't-Tecvid içinde)*, Âsitâne, ts.
- Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi 'İlmi't-Tecvid*, by. 1999.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-Kırâat ve Eseruhâ fi Ulûmi'l-Arabiyye*, Kâhire 1984.
- Neşşâr, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed el-Ensârî, *el-Büdûrûz-Zâhire fi'l-Kırâ'ati'l-Aşri'l-Mütevâtire*, thk. Ahmed İsa el-Ma'sarâvî, Beyrut 2011.
- Saçaklızâde, Muhammed Ebû Bekr el-Mar'aşî, *Cühdü'l-Mükill (Câmiu'l-Mütün fi't-Tecvid içinde)*, thk. Abdurrahîm Tarhûnî, Kahire 2006.
- Suâd Abdulhamîd, *Teysiru'r-Rahmân fi Tecvidi'l-Kur'an*, by., ts.
- Şâtibî, Kâsım b. Firruh b. Ebî'l-Kâsım Halef b. Ahmed el-Endülisî, *Hirzül-Emâni ve Vecbü't-Tahâni*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd, Dımaşk 2013.
- Şeyh Ahmed, Muhammed Abdullah et-Tavîl, *Teysiru İlmi't-Tecvid*, Riyad, 2002.
- Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, İstanbul 2009.

